

Способи обліку й лову дендрофільних гризунів

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Census and trapping methods of dendrophilous rodents. — Two main census and trapping methods of dendrophilous rodents, mainly species of dormice (Gliridae) — edible dormouse (*Glis glis*), forest dormouse (*Dryomys nitedula*), and hazel dormouse (*Muscardinus avellanarius*) — are considered. The first way to collect data is to search for natural above-ground nests or to install and test artificial nest-boxes such as beehive or other types of birdhouses. The second method is to install standard traps on trees (on tree butt, trunks or branches) both mouse-traps and live traps. The former are fixed on tree butts or tree trunks, the latter are mostly installed on tree branches. Possible ways to attach traps are considered.

Вступ

Дендрофільні гризуни — особлива група, яка часто залишається поза увагою дослідників мікротеріофауни через те, що при «звичайних» обліках пастко-лініями, в пелетках сов тощо вони часто представлені випадковими зразками. В природі вони також не часто помітні, зокрема й через утаємничений спосіб життя, прихованого кронами дерев і гушавиною чагарників.

Стандартні пастки типу пасток Геро (мишоловки), які розставляють на землі, більш ефективні для лову наземно активних гризунів і землерийок, але не дендрофілів, хоча соні не раз траплялися в таких пастках (Кондратенко & Загороднюк 2006). Практика показала, що для обліку і лову дендрофільних гризунів більш ефективними є перевірка дуплянок та використання мобільних пасток. Способи обліку дендрофільних гризунів і вивчення особливостей їхньої біології шляхом перевірки штучних гніздівель описано не раз (напр.: Зайцева 2002). Результативною є методика лову деревних гризунів (надто сонь і вовчків) з допомогою живоловок і давилок, що змонтовані на деревах: їх застосування засвідчує високу їхню ефективність (Безродный 1990).

Облік на місцях перебування

Важливим джерелом накопичення даних про деревних гризунів є пошук природних сховищ або перевірка (звісно і встановлення) штучних гніздівель. Природні гнізда — не часта знахідка, тому треба знати певні закономірності їх розміщення і загального вигляду, стисло розглянуті далі. Обліки в штучних гніздівлях — більш поширений спосіб виявлення дендрофілів.

Рис. 1. Гніздо мишки лучної в Поліському природному заповіднику. Фото автора. Гніздо знаходилося на чагарничку, проте перекладене на трави вже після його зняття. Знахідка осіння (кінець серпня), коли гнізда вже нежилі.

Пошук і визначення надземних гнізд. Загалом надземні гнізда, тобто гнізда, створені самими гризунами і розміщені над поверхнею землі, на травах, кущах або деревах, характерні лише для чотирьох груп гризунів — мишок лучних, ліскульок, сонь лісових і вивірок (рис. 1). Вовчки гнізда не будують і заселяють різноманітні природні порожнини та дуплянки.

Особливостями таких гнізд є наступні. Мишки (*Micromys minutus*) формують гнізда виключно на травах, тонкостінні, розміром 7–10 см, сформовані лише з трав'янистих рослин, подібних до тих, на яких вони прикріплені; кріплення на висоті 30–70 см, звичайно на луках. Ліскульки (*Muscardinus avellannarius*) розміщують гнізда переважно на чагарничках та молодих деревах, рідше в гущі великих чагарників, прикріплені до гілочок, розміром 8–15 см, часто з дерев'янистими елементами, звичайно з використанням листя та моху, а не лише трав; розміщені на висотах 0,5–2,0 м. Соні рідко формують підвісні гнізда, проте якщо такі є, то це вертикально витягнуті («провислі») овали, зіткані з трав і листя, на розвилках невеликих гілок на висотах 2–4 м; нерідко їх виявляють лише восени, після листопаду.

Гайна вивірок — це великі кулі, складені з гілок, трав, листя і моху, нерідко тільки з гілок і моху, розміщені на висотах 4–10 м; інколи під гайна адаптовані гнізда сорок або й інших птахів. З названих гризунів-дендрофілів автор фактично не зустрічав і не чув про гнізда вовчка: цей вид в найчастіше знаходять в дуплянках, при тому навіть якщо його немає, що є ознака його недавнього перебування — зелені листя (напр. листя дуба) в якості підстилки.

У переважній кількості випадків гнізда є зручними об'єктами картування, при тому при їх турбуванні (наприклад, штовхання, цокання тощо) звір, якщо він там є, швидко вискакує назовні і знаходиться поруч, не тікаючи далеко, завдяки чому його нескладно побачити і визначити його вид.

Перевірка синичників. Спосіб здобування сонь зі штучних гніздівель, які розвішують для птахів, виправдовує себе в тих випадках, коли такі гніздування виготовлені з відкидним верхом і розвішані на важливих для дослідника тери-

торіях, зокрема на території окремих лісництв, на біостанціях або в природних заповідниках. Загалом мережа таких «синичникових ліній» є значною, і фактично більшість лісництв дотримуються рекомендацій щодо вивішування синичників та інших подібних типів штучних гніздівель, надто в молодих лісах. Власне, такі гніздівлі часто слугують сховищами різним дендрофільним гризунам, надто ліскулькам, соням і вовчкам, хоча нерідко й мишкам.

Рис. 2. Дуплянки в Поліському природному заповіднику: а) дуплянка на дереві, б) відкритий синичник зі зйомною кришкою. Фото автора.

Рис. 3. Гнізда різних гризунів у дуплянках: ліворуч — дуплянка в Поліському природному заповіднику з рештками підстилки, принесеної вовчками (фото автора); праворуч — гніздо лісової соні в дуплянці в околицях біостанції Ново-Ілленко (фото С. Фоміна).

Тому перевірка таких гніздівель дає важливі матеріали з аналізу складу фауни, особливостей їхнього просторової розподілу на облікових територіях, визначення часток окремих видів та аналізу динаміки їхньої чисельності, надто у сезонному аспекті. Нерідко в штучних гніздівлях виявляють не тільки гнізда цих гризунів та самих гризунів, але й приплід.

Адаптація синичників під потреби перевірки. Існує два недоліки дуплянок, які можна здолати, адаптуючи дуплянки під задачі дослідження.

По-перше, дуплянки часто розвідують не так, як зручно тваринам, а як зручно лісникам. Тому, озброївшись драбиною і дротом, варто пройтися заздалегідь (краще весною, до появи дуплогніздних птахів і виходу з зимівлі сонь) уздовж таких ліній і відкоригувати лінію, перевісивши частину дуплянок (якщо не всі) далі від дороги, на зручну висоту і в низці випадків розрідивши лінію, особливо коли лісники для виконання плану вивішування дуплянок створили місця їхньої явної концентрації.

По-друге, важливою і більш складною задачею є адаптація дуплянок під можливість їхньої перевірки зсередини. Для цього важливо мати відповідний інструментарій і зробити кришки дуплянок (в ідеалі — передню або одну з бічних стінок) зйомними або рухомими на шарнірах або підвісних петлях. Проте найпростішим способом адаптації дуплянок під задачі регулярної перевірки (знімання й відкривання кришки) є вилучення з кришки цвяхів і монтаж середини кришки квадратного обрізку дошки або 1–2 більш вузьких планок, які мають займати просвіт дуплянки і за рахунок щільного прилягання до внутрішніх стінок фіксувати кришку.

Пастки

Капканчики (пастки Геро) — знаряддя для безповоротного добування дрібних ссавців, їх використання обмежене тільки потребами добування матеріалу для морфологічних досліджень і поповнення колекцій. В якості приманки в пастках можна використовувати хліб, обсмажений в олії, рекомендують також хліб з варенням і ядра волоського горіха (Безродний 1990).

Мишоловки на жердині (шести). До жердини довжиною 80–100 см, загостреної в нижній частині, пастку кріплять двома шурупами або цвяхами. При кріпленні важливо, щоб притискна дуга виявилася в верхньому положенні (рис. 4), інакше тварина, торкаючись приманки, насуне сторожок на фіксатор ще більше, і пастка не спрацює. Тупий кінець жердини повинен виступати над пасткою на 10–15 см. Жердину встромляють в землю при основі дерева під кутом 20–30°. Завдяки такій установці тварина буде тягнутися до приманки, тримаючись задніми лапами за стовбур дерева, а передніми ставши на край плашки. При такому способі здобутий матеріал не буде травмованим. Насторожувати давилку варто лише після установки жердини.

Мишоловки на дереві. Щоб закріпити мишоловку на стовбурі дерева на висоті 1,5–2 м, досить одного цвяха (рис. 4). Положення притискної дуги при

цьому (на відміну від вертикально встановленої пастки на жердині) не має значення. Тому плашку не обов'язково розташовувати так, щоб дуга спрацювала зверху вниз: тварина, підійшовши до приманки зверху, тягне її до себе, і пружина спрацює. Проте буває й так, що звір підходить до плашки знизу стовбура. Тому на одному стовбурі, як правило, встановлюють декілька мишоловок з різних боків дерева (Безродний 1990).

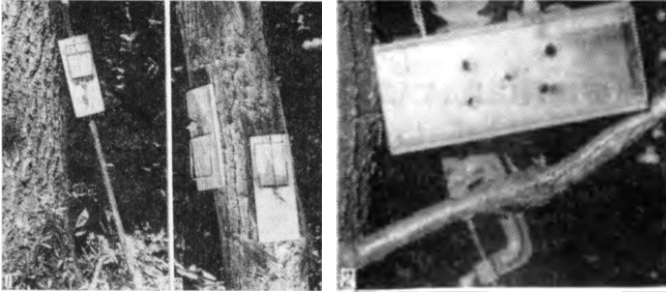

Рис. 4. Встановлення мишоловок на жердині й на стовбурі дерева та кріплення живоловки на гілках дерева з допомогою струбцини (фото з: Безродний 1990).

Живопастки. Різноманіття живопасток велике, проте серед різних моделей, на думку С. Безродного (1990, особ. повід.), дуже добре зарекомендували себе живоловки для гризунів, розроблені в Інституті біології розвитку РАН, привезені автором для вказаного колеги і модернізовані ним для вилову сонь. Такі живопастки виготовляють із оргскла товщиною 4–5 мм, кріплення всіх основних і рухомих частин роблять за допомогою жорстких дротів, встромлених у просвердлені в пластику отвори або закріплених накладними «кониками». Пастка має довжину 160–250 мм та перетин 70х70 мм до 100х100 мм залежно від можливостей виробника та очікуваних видів (для ліскульок найменші розміри, для вовчків — більші).

Кріплення пасток на деревах. З огляду на специфіку пересування гризунів по деревах важливо правильно розмістити пастки. Найпростішим є кріплення їх до гілок за допомогою шматка медичного гумового бинта, кінці якого затиснуті алюмінієвими пластинками з зачіпками на краях. Живопастки встановлюють зазвичай на бічну перпендикулярну до стовбура гілку. Пастку туго охоплюють гумовим бинтом і фіксують дротяними зачепами. Оскільки заздалегідь врахувати товщину гілки неможливо, слід мати запас відрізків гумового бинта різної довжини. Інший спосіб розміщення і кріплення живопастки — за допомогою найпростішої струбцини, прикрученою до пастки (див. рис. 1). В окремих випадках можна використовувати універсальний кишеньковий фотоштатив (Безродний 1990). Його рухлива голівка дає можливість встановлювати живоловки в найбільш «незручних» місцях.

Спектр видів на ловах. Залежно від місцезнаходження і фаз популяційних циклів набір і частки видів на ловах можуть суттєво змінюватися. Зокрема, автором не раз відмічено, що активність потрапляння соні лісової (*Dryomys*

nitedula) у пастки явно зростає у другій половині літа й до осені, коли соні зменшують інтерес до комах і все більше надають перевагу рослинним кормам. Окрім того, дуже часто тварини потрапляють в ті пастки на лініях, як розташовані ближче до плодкових дерев (диких яблунь тощо). Натомість, у соснових, букових та грабових лісах явно переважає вовчок сірий (*Glis glis*), а в прилові завдди є ліскулька руда (*Muscardinus avellanarius*) та мишак жовтогрудий (*Sylvaemus tauricus*). У «теплих» місцезнаходженнях — узліссях та на лісостепових ділянках — явно переважає ліскулька руда.

Є й регіональні особливості. Зокрема, на Поліссі та в карпатському регіоні завжди домінує вовчок сірий і в прилові — ліскулька руда та мишак жовтогрудий. В лісостепу — всі ці види плюс соня лісова. У байрачних степах — майже виключно соня лісова, у прилові рідко мишак жовтогрудий. В роки великого врожаю грабу в Карпатах автор мав досвід лову мишоловками на деревах (граби й смереки в долині р. Кам'янка Сколівського району) на лініях, змонтованих на деревах на висотах 50–70, 160–180 та 250–300 см, і на всіх цих висотах була висока частка потраплянь мишаків: на нижніх лініях — до 80 ос. на 100 пастко-діб, на верхніх лініях — до 30 ос. / 100 п.д. Чисельність вовчків була значно нижчою, порядку 1–2 на 100 п.д., а ліскульки в пастки не потрапляли, хоча були відмічені в інший спосіб.

Отже, аналіз штучних гніздівель і виставляння пасток на деревах є ефективним способом обліку дендрофільних гризунів.

Література

- Безродный, С. В. 1990. О способах отлова сонь. *Вестник зоологии*, № 4: 84–85.
- Зайцева, А. 2002. Чисельність та сезонна динаміка вовчків Поділля. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, 30: 65–69.
- Кондратенко, О., Загороднюк, І. 2006. Мікротеріофауна заповідних ділянок Східної України за результатами обліків пастками і канавками. *Теріофауна сходу України*. Луганськ, 120–135. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 7).

Резюме

ЗАГОРДНЮК, І. Способи обліку й лову дендрофільних гризунів. — Розглянуто два основні способи обліку і відлову дендрофільних гризунів, переважно видів родини вовчкових (Gliridae) — вовчків (*Glis glis*), сонь (*Dryomys nitedula*) та ліскульок (*Muscardinus avellanarius*). Перший спосіб збору даних пов'язаний з пошуком природних надземних гнізд або встановленням і перевіркою штучних гніздівель типу дуплянок або синичників. Другий спосіб — встановлення на деревах або при комелях дерев стандартних пасток — як мишоловок, так і живопасток: перші закріплюють на тичках або стовбурах, другі — на великих гілках дерев. Відповідно до рекомендацій з літератури розглянуто способи кріплення пасток.